

ЖАНРОВА СИСТЕМА МУЗИЧНОЇ ОБРОБКИ В ХОРОВОМУ МИСТЕЦТВІ

Коновалова І. Ю. кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри теорії музики та фортепіано
Харківська державна академія культури

Анотація: Стаття присвячена вивченню специфіки жанрової системи музичної обробки в хоровому мистецтві.

Ключові слова: жанр, жанрова система, музична обробка.

Аннотация: Коновалова И.Ю. Жанровая система музыкальной обработки в хоровом искусстве. Статья посвящена изучению специфики жанровой системы музыкальной обработки в хоровом искусстве.

Ключевые слова: жанр, жанровая система, музыкальная обработка.

Annotation: Konovalova I.Y. The genre's system to the musical arrangement in the choral arts. This article is devoted to the researching of the specific of genre system of the musical arrangement in choral arts.

Key words: genre, genre system, musical arrangement.

Постановка проблеми. Специфічним творчим феноменом, що функціонує в системі музичної культури та поєднує в собі рівень культури певного суспільства, композиторську й виконавську творчість, є музична обробка. Як найтрадиційніша у музиці форма засвоєння творчого досвіду, обробка постає динамічним чинником збереження й розвитку мистецьких (зокрема національних) традицій, сприяючи розширенню “культурного контексту художніх ідей” [1, с. 8].

Обробка має широке функціонування в різноманітних музичних сферах (вокально-хоровій, інструментальній), існує у численних жанрово-стильових моделях та індивідуально-авторських вирішеннях. Множинний прояв знаходить обробка в низці споріднених за природою жанрів музичного мистецтва (транскрипція, перекладення, редакція тощо), що об'єднуються у специфічну систему “вторинного” авторського тлумачення інтонаційних

першоджерел. Жанри цієї системи фокусують в собі різні композиційно-семантичні рівні обробки як жанру та методу опрацювання.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю науково-теоретичного вивчення явища обробки, що функціонує в системі художньої творчості як форма інтерпретації, метод та жанр. Зокрема, множинність екзистенції останнього в музичній практиці потребує висвітлення загальножанрових характеристик обробки як узагальнюючого виду в системі споріднених їй явищ та окремого її репрезентанта

Об'єктом пропонованої статті є обробка в музиці. **Предметом** даної розвідки є типологічна характеристика жанрової системи музичної обробки, розглянута на прикладі хорового мистецтва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постійна актуальність обробки як жанру музичного мистецтва, різноманітність методів та принципів роботи в цьому жанрі обумовлюють значний науково-дослідницький інтерес до даної проблеми. Загальним підґрунтям задля формування цілісної концепції музичної обробки як культурного феномену та мистецького жанру є науково-теоретичний досвід, накопичений в сфері вокальної, хорової, інструментальної обробки. Становленню сучасного уявлення щодо специфіки музичної обробки сприяли наукові праці В. Глівінського [5], О. Демченка [8], І. Іванової [11] та ін. Суттєвим чинником формування жанрової теорії обробки стали змістовні аспекти вивчення споріднених їй різновидів – транскрипції, перекладення тощо. Сучасні концепції цих жанрів (О. Жарков, М. Давидов, В. Дейнега, М. Борисенко) [9; 6; 7; 4] спрямовані на висвітлення їх інтерпретаційних властивостей.

Важливою віхою у теоретичному осягненні сфери обробки в музиці є визнання науковцями існування специфічної жанрової системи “художнього перекладу” (О. Жарков) [9], що є ієрархічною та має власні змістовно-функціональні рівні. Статус обробки у цій системі дослідники вважають вищим у порівнянні з іншими жанрами.

Питання специфіки музичної обробки є актуальною також і в хорознавстві. На сучасному етапі історичного розвитку питання хорової обробки та близьких до неї жанрових видів порушуються в працях О. Бенч-Шокало, М. Івакіна, В. Самаріна, А. Ушкарьова [3; 11; 16; 17] та ін. Аналіз існуючих жанрових класифікацій хорових обробок виявляє загалом єдиний напрям авторських позицій щодо критеріїв систематики творів. Розбіжності, що існують у даних типологіях, пов'язані з різними рівнями теоретичного узагальнення та практичною спрямованістю класифікацій обробок.

Спільним у теоретичних поглядах вчених є функціональне визначення специфіки жанру хорової обробки в загальному контексті стильового синтезу професійної та фольклорної творчості. Підкреслення зв'язків хорової обробки з фольклором у хорознавстві загалом сприяло фактичному ототожненню понять “хорова обробка” – “фольклорна обробка”, їх синонімічному використанню.

Невирішені частини загальної проблеми. Аналіз науково-теоретичних джерел за даною проблематикою не виявив існування в сучасній музикології сталої теорії музичної обробки. Поза увагою дослідників чимало актуальних проблем в сфері обробки, що потребують всебічного висвітлення згідно сучасним теоретико-методологічним настановам. Відсутність наукових позицій авторів стосовно специфіки функціонування обробки в музиці та критеріїв її типологізації зумовлюють створення системної класифікації цього виду творчості, що враховує функціональні та естетико-стильові рівні.

Мета даної статті полягає у визначенні специфіки функціонування жанрової системи музичної обробки в хоровому мистецтві.

Основний матеріал. Різновиди системи музичної обробки в хоровій музиці репрезентують найважливішу сферу європейського професіоналізму із особливою логікою мислення „за допомогою художньої аргументації музично-хорових засобів” [14, с. 54].

Жанрові репрезентанти обробки в хоровому мистецтві є творчим синтезом явищ музичної обробки та хорової музики. Так, цим жанрам властиві загальні риси, притаманні музичним різновидам загалом (причетність до родів мистецтв, емоційний характер, структурно-композиційні параметри), специфічні риси музичної обробки (як вторинного жанру), та суто хорові ознаки (виконавський склад, мовні прийоми).

Найважливіші складові систематики творів – образне узагальнення, структурно-композиційні закономірності, характер авторської участі та особлива комунікативно-жанрова ситуація – характеризують специфічні відзнаки різновидів обробки в хоровій сфері. Ці жанрові складові зумовлені вторинністю обробки як такої, її функціональною подвійністю: мірою залежності від обраного музичного матеріалу (його інтонаційно-ритмічного змісту і конструктивних закономірностей) та ступенем творчої свободи в оперуванні моделлю.

Специфічними ознаками жанрів системи музичної обробки як репрезентантів хорового мистецтва, з одного боку, є опора на колективне вокальне інтонування із домінуванням об’єктивного начала, спрямованість на концертно-масову комунікативну ситуацію. З іншого боку, хорова обробка пов’язана з конкретизацією вокально-поетичного синтезу та реалізацією фактурно-стильового виконавського комплексу (кількісно-якісних параметрів хорового складу, особливостей вокально-інтонаційної техніки).

Система обробки в хоровому мистецтві репрезентована такими різновидами як аранжировка, перекладення, редакція та обробка. Характерною ознакою функціонування системи обробки в хоровій музиці є практична відсутність жанрів транскрипції, парафрази, більш притаманних інструментальній сфері.

На наш погляд, різновиди вторинних жанрів в системі обробки визначаються: 1) типом інтонаційно-образної моделі; 2) характером

співвідношення „модель – інтерпретація” („первинне – вторинне”); 3) мірою композиторського оновлення оригіналу.

Традиційно стабільною, генетичною ознакою хорової обробки є опора на генетичні першоджерела – християнський культовий та фольклорний мелоси як носії спільного, загальнолюдського, філософсько-етичного начал. У постійно діючому творчому взаємозв'язку з цими первинними інтонаційно-змістовними витоками музичного мистецтва хорова обробка впливає на еволюцію музичної мови, процеси жанро- та стилеутворення. Натомість, у ході історичної еволюції в орбіту жанрів обробки (в хоровій сфері) потрапляють й авторські твори, що підлягають різноманітному індивідуально-авторському осмисленню.

Отже, опора на різноманітні стильові пласти музичної культури – традиційні та професійні – обумовлює функціонування кількох основних жанрово-стильових моделей музичної обробки в хоровій творчості, серед яких основними є: культова (канонічні наспіви); фольклорна (що вбирає у себе народнопісенні пласти різних часів); авторська (композиторські твори як цілісність).

Для усталеного в художній практиці жанру з ім'ям “хорова обробка” традиційними різновидами інтонаційно-семантичних моделей є музичні джерела, зорієнтовані на культову та фольклорну традиції, з властивим їм колективним, узагальнено-авторським походженням.

Одночасно жанри аранжировка, редакція, перекладення базуються на творах авторського походження як звершеній композиційній цілісності (з певною структурою, фактурно-гармонічною визначеністю). Для таких жанрів первинною моделлю є будь які музичні твори за жанром (вокальні, хорові, інструментальні) або виконавським складом тощо).

Жанрові параметри репрезентантів музичної обробки в хоровій сфері визначаються: типом інтонаційно-семантичної моделі та мірою її авторської трансформації; характером цитування тематизму першоджерела; образно-емоційним змістом обробки; структурою та специфікою вторинно-стильового комплексу (засобами інтонаційно-ритмічного, ладового, темброво-фактурного розвитку тематизму та виконавським складом).

Об'єднуючим чинником для всіх хорових жанрів у системі обробки є інтерпретаційний творчий процес опрацювання, що здійснюється композитором-перекладачем відповідно художнім нормам певної культурно-історичної доби, естетичному рівню розуміння музично-художніх явищ, професійної майстерності та специфіки хорової техніки. Спрямованість цих розповсюджених видів творчої практики полягає у збагаченні хорового репертуару різноманітними художніми творами (в тому разі й зі скарбниці інших музичних сфер), а також у відповідному розширенні й удосконаленні виконавсько-технологічних можливостей хору як вокального оркестру.

При загальній спільності дій та спрямованості на художню інтерпретацію об'єкту (певного музичного тексту) між репрезентантами хорових жанрів

в системі обробки виявляються значні відмінності. Так, хорова обробка є одним з провідних жанрових різновидів музичної обробки, кристалізація, мистецька значущість та життєздатність якого обумовлена генетичним зв'язком з семантичним полем фольклорної та культової співочих традицій як первинних духовних витоків, засвоєння яких „здатне забезпечити єдність та безперервність” [2, с. 178-179] національного культурного розвитку. Згідно з цим, серед найзначніших ознак хорової обробки є її орієнтація на усталені стильові моделі – художні канони культової та фольклорної співочих традицій як носіях спільного, загального – філософсько-етичного.

Ці традиційні витoki музичної культури анонімного або колективно-авторського походження використовуються в обробках як вихідний мелос (інтонаційна теза) – інтонаційно-образна музично-поетична модель, що не має завершеної композиційної цілісності, притаманної професійно-авторському твору, та репрезентує особливий музичний часопростір.

Відповідно функціонуванню хорової обробки при опорі на різні типи первинних інтонаційно-образних моделей – традиційні культові (духовні) і фольклорні джерела, авторські твори, в даній праці пропонується введення понять „хорова фольклорна обробка”, „хорова духовна обробка” та „хорова авторська обробка”. На наш погляд, ці назви фіксують синтетичну природу жанрових явищ хорової обробки та виявляють стильову сутність первинних музичних текстів.

Специфіка хорової обробки значною мірою детермінована художньо-естетичними та інтерпретаційними функціями останньої. Характер музичної інтерпретації первинних інтонаційних джерел у хорових обробках спрямований на розкриття їх варіативного потенціалу, переосмислення образно-змістовних рівнів через особливості авторського бачення та композиторського стилю. Внаслідок художньої інтерпретації та композиційного переосмислення обраного зразка відбувається народження якісно „нового цілого при використанні деяких елементів старого” [10, с.46]. Початкова модель втрачає змістовні первинно-стильові властивості: хронотопічні параметри та вихідну функціональну специфіку, особливості інтонування. Обраний тематизм одержує в обробці вторинно-стильовий композиційний комплекс – новий художній зміст та форму, що притаманні професійному хоровому твору та обумовлені функціональною структурою композиції.

Вторинно-стильовий композиційний комплекс як необхідна жанрова компонента обробки формується відповідно авторським методам та принципам опрацювання, що віддзеркалюють індивідуальне ставлення до фольклорного або культового музичного матеріалу. Пошук конкретних прийомів хорового опрацювання інтонаційного джерела та їх конкретизація у вторинно-стильовому комплексі музичної обробки відбувається виходячи з аналізу образно-змістовних й мовно-конструктивних властивостей певного тексту, а також згідно з інтерпретаторською концепцією автора.

Отже, хорова обробка як жанр виникає на перехресті явищ музичної інтерпретації та хорової композиції шляхом образно-семантичного переосмислення певних інтонаційних джерел, а також внаслідок створення індивідуальної композиторської трактовки останніх, реалізованої фактурно-хоровими засобами в авторському творі. Як форма професійної музичної інтерпретації та художнього перекладу обраного матеріалу, хорова обробка синтезує відмінні стереотипи творчого мислення, результуючі різні аспекти стильової взаємодії на рівнях: національне – особисте, колективно-авторське (первинне, об'єктивне) – індивідуально-авторське авторське (вторинне, суб'єктивне). Таким чином, функціонування хорової обробки та її провідних різновидів є загалом проявом діалогу культур.

В системі вторинних жанрів музичної обробки хоровій обробці властиві: 1) максимальний рівень творчої участі автора в переосмисленні першоджерел хоровими засобами; 2) творча спрямованість на синтезування в собі всього комплексу композиційно-інтерпретаційних дій; 3) структурна відкритість внаслідок здатності до вільного композиційного розвитку первинної мелодії та підпорядкованості авторській художній меті; 4) можливість образно-семантичного переосмислення змістовних параметрів першоджерела; 5) утворення на основі моделі авторського твору з вторинним структурно-композиційним комплексом, зумовленим параметрами професійного хорового твору, та наділеного індивідуально-стильовими рисами.

Естетична функція аранжировки, перекладення (як результатів інтерпретації та мовної адаптації), на нашу думку, полягає у збереженні художньо-змістовних та конструктивних властивостей авторського оригіналу (структурних, ритмо-інтонаційних, гармонічних) за умов змінення виконавського контексту. Ці жанри віддзеркалюють особливості мистецького та професійно-технологічного прочитання певних творів, спрямованих на їх достовірний переклад з певною виконавською деталізацією (практичним вирішенням виконавських умов).

Важливою умовою творчості в цих жанрах є розуміння інтерпретатором образного змісту, стильової специфіки оригіналу та конкретно-мовних засобів його втілення. Жанрова специфіка перекладення та аранжировки загалом виявляється в контекстовій темброво-фактурній переорієнтації параметрів композиторського твору до кількісно-якісних умов певного хорового складу з метою досягнення нової фонічної якості.

У ієрархічній функціональній системі музичної обробки найбільш наближеним жанровим видом до оригіналу, що вирізняється мінімальним ступенем авторського втручання у першоджерело, є перекладення. Основними параметрами цього жанру є технологічне перенесення та фактурно-стильова адаптація оригіналу до нових темброво-виконавських умов. Притаманним є художній переклад хорового твору до хору іншого складу, здійснений у межах однієї виконавської сфери (із врахуванням теситурної специфіки співочих партій, їх діапазону та темброво-виражальних властивостей).

Хоровий аранжировці властивий більш широкий спектр творчих можливостей у порівнянні з перекладенням. Такі іманентні риси, як опора на фіксований композиторський текст, складність та різноманітність завдань щодо художнього перекладу моделі наближують хорову аранжировку до інструментальної транскрипції. Специфіку хорової аранжировки становлять: співтворчий характер музичного опрацювання; іміджеві (виконавсько-стильові) оновлення першоджерела з виявом прихованих сенсів та виражальних можливостей первинного звукообразу; 3) можливість інтерпретації творів з різних виконавських сфер; 4) темброво-фактурне моделювання оригіналом.

Збагаченню образної емоційності твору в аранжировці сприяють тональне й темброво-фактурне оновлення, а також переосмислення комплексу виконавсько-виражальних засобів (динаміка, артикуляція тощо). Суттєвим чинником збагачення першоджерел є зміна його тембрових параметрів, що мають стійкі семантичні функції, проте безпосередньо пов'язані із виконавським забарвленням хорової партії, співочого голосу, інструменту.

Специфічним жанром у контексті системи музичної обробки є хорова редакція, первинною моделлю якої є твори, що не належать редакторові, а також власні авторські композиції. Характер редакторського опрацювання оригіналу відбувається в широкому діапазоні – від реконструкцій цілого, художнього або мовно-контекстового удосконалення з незначним коректуванням-оновленням деяких текстових „деталей” – до суттєвого композиторського переосмислення першоджерела з утворенням нової версії (іншого варіанту).

Залежно від художньої мети та характеру опрацювання існують такі різновиди редакцій: 1) реконструкції; 2) виконавські адаптації; 3) авторедакції.

Редакції-реконструкції пов'язані з текстологічним прочитанням та відновленням-реставрацією старовинних музичних творів (зокрема рукописів), тлумаченням (дешифруванням) їх знаків та мовним перекладом за нормами сучасної нотації. Особливістю цих реконструкцій є обов'язкова наявність свідомої естетичної позиції редактора щодо стилістичної та текстологічної відповідності конкретного музичного твору художнім настановам певного часу або напряму. Відновлення-реставрація авторського твору відбувається з максимальним наближенням до фіксованого тексту-першоджерела, іноді з доповненням частково втрачених текстових елементів (на основі оригінальних ескізів, стилістичного порівняння з іншими творами).

Отже, перекладення, аранжировка, редакція як самостійні жанрові різновиди музичної обробки щодо моделювання цитованих авторських творів репрезентують різні рівні співвідношення художньої інтерпретації та композиції. Ці синтетичні за походженням жанри спрямовані на створення нової версії фіксованих оригінальних композиторських творів як вихідних текстів шляхом зміни їх виконавського контексту – темброво-фактурних умов, кількісно-якісних ознак виконавського складу при збереженні змістовних структурно-композиційних, мелодико-тематичних та ладо-гармонічних параметрів.

Жанрові різновиди музичної обробки в хоровій творчості сприяють розширенню образно-семантичного поля останньої шляхом залучення до неї творів з різних стильових пластів та інших музичних сфер – вокальної та інструментальної. Їх значущість також полягає у збагаченні інтонаційно-виражальної палітри хорової сфери через втілення вокальних та інструментальних виконавських прийомів та удосконаленні художньо-технічних виконавських можливостей хору як „вокального оркестру”. Усе це сприяє зростанню художнього потенціалу хорової творчості та зрештою й самої музики.

Висновки. Система жанрів музичної обробки в хоровій сфері репрезентована такими видами як аранжировка, перекладення, редакція та обробка, які визначаються типом моделі, характером співвідношення „модель – інтерпретація” та мірою втручання в інтонаційне першоджерело.

Жанрові особливості носіїв музичної обробки в хоровій творчості виявляються на перехресті різних культурних явищ та художніх систем, зокрема на рівні функціонування взаємодій: суб’єктивне – об’єктивне; індивідуально-особистісне – колективно-позаособистісне; професійне мистецтво – музичний фольклор; автор – модель; традиція – новаторство; композиторська творчість – виконавство; музика – поезія; культове – світське; вокально-хорове – інструментальне; первинний жанр (оригінал) – вторинний жанр (обробка).

Об’єднуючим чинником для всіх репрезентантів цієї системи є інтерпретаційно-композиційний процес опрацювання, що відбувається згідно з художнім завданням твору й відповідно з нормами певної культурно-історичної доби, рівнем виконавсько-хорової та композиторської майстерності.

Специфіка жанрової системи обробки в хоровій музиці зумовлена її функціонуванням на межі первинних за призначенням (пісня), вокально-хорових за способом виконання й виконавським складом (хор) та вторинних (інтерпретаційних) в аспекті авторства видів композиторської творчості. Функціональна вторинність різновидів музичної обробки в хоровій сфері зумовлює амбівалентність її жанрових властивостей як форми ретрансляції першоджерела, та як самостійного твору.

Різновиди хорової обробки, висвітлюючи особливі зв’язки з глибинними смислами етнотрадиційного та сакрального буття, сприяють художньому осягненню і переосмисленню інтонаційних витоків духовної культури. Через обробку відбувається особистісно-авторське сприйняття й відтворення різностильових музичних явищ, вияв їх сутнісних ознак.

Перспективним напрямом щодо подальших досліджень сфери музичної обробки вважаємо вивчення структурно-композиційних ознак жанрової моделі хорової духовної обробки, що на сучасному етапі художньо-історичного розвитку набуває нової актуалізації в композиторській творчості.

Література:

1. Арановский М. Структура музыкального жанра и современная ситуация в музыке [Текст]: статья / М. Арановский // Муз. Современник. Сб. ст.: Вып. 6. – М.: Сов. Композитор, 1987. – С. 5-44.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества [Текст]: Исследование / М. Бахтин. – М., 1979. – 424 с.
3. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції [Текст]: Навч. посіб. / О. Бенч-Шокало. – К.: Укр. світ, 2002. – 440 с.
4. Борисенко М. Жанр транскрипції в системі індивідуального композиторського стилю: Автореф. дис. ... канд. мистецтв. / М. Борисенко / ХДУМ. – Х.: ХДУМ, 2005. – 17 с.
5. Гливинский В. Жанр обработки в позднем творчестве И. Стравинского [Текст]: статья / В. Гливинский // Позднее творчество И. Стравинского: Исследование. – Донецк: Донецчина, 1995. – С. 159-175.
6. Давыдов Н. Теоретические основы переложений для баяна инструментальных произведений: Автореф. дис. ... канд. искусств / Н. Давыдов. – КГК, 1973. – 25 с.
7. Дейнега В. Оркестровка як різновид інтерпретації [Текст]: стаття / В. Дейнега // Наук. вісник НМАУ: 36. ст. – Вип. 18. – НМАУ, 2001. – С. 133-142.
8. Демченко А. Жанр фольклорной обработки в музыкальном искусстве России начале XX века [Текст]: статья / А. Демченко // Развитие народных традиций в музыкальном исполнительстве, творчестве, и педагогике: Опыт коллективного исследования / Ред.-сост. Д.И. Варламов: Межвузовский сб. научн. тр. – Екатеринбург: Уралтрейд, 2000. – С. 35-41.
9. Жарков О. Художній переклад в музиці: проблеми і рішення: Автореф. дис. ... канд. мистецтв / О. Жарков / КГК. – К.: КГК, 1994. – 27 с.
10. Земцовский И. Фольклор и композитор [Текст]: монография. / И. Земцовский. – Л.: Сов. комп., 1978. – 174 с.
11. Ивакин М. Хоровая аранжировка [Текст]: учеб. пособ. / М. Ивакин. – М.: Владос, 2003. – 223 с.
12. Иванова Л. Жанр фольклорной обработки в русской музыке XX века [Текст]: статья / Л. Иванова // Развитие народных традиций в музыкальном исполнительстве, творчестве и педагогике: Опыт коллективного исследования / Ред.-сост. Д.И. Варламов: Межвузовский сб. научн. тр. – Екатеринбург: Уралтрейд, 2001. – С. 66-71.
13. Коновалова І. Поняття “музична обробка”: до проблеми дефініції [Текст]: стаття / І. Коновалова // Традиції та новації у вищій архітектурній освіті: 36 наук. пр. вузів худож.-будів. профілю України і Росії / Харк. держ. акад. дизайну і мистецтва. – Х.: ХДАДМ, 2006. – № 4, 5, 6. – С. 112-116.
14. Лашченко А. Хоровая культура: аспекты изучения и развития [Текст]: монография / А. Лашченко. – К., 1989. – 149 с.
15. Левандо П. Хоровая фактура [Текст]: монография / П. Левандо. – Л.: Музыка, 1964. – 124
16. Самарин В. Хороведение и хоровая аранжировка [Текст]: учеб. пособ. / В. Самарин. – М.: Академия, 2002. – 352 с.
17. Ушкарев А. Основы хорового письма [Текст]: учеб. пособ. / А. Ушкарев. – М.: Музыка, 1986. – С. 116-143.

Надійшла до редакції 13.10.2008